

(DE)INSTITUCIONALNI FRAGMENTI: ČAS

277

FRAGMENTS OF (DE)INSTITUTIONALISATION: TIME

Lucija Klun, univ. dipl. soc. ped.
lucija.klun@outlook.com

»Nesreča norcev, neskončna nesreča njihovega molka je v tem, da so njihovi najboljši govorniki tisti, ki jih izdajo.«

Derrida in Foucault, Dvom in norost (1990)

»Vam bom js neki povedala ...«

stanovalka, večer tabora (interno gradivo, 2016)

POVZETEK

Flaker nekeje zapiše, da je deinstitutionalizacija »stroj«, ki hoče razstavljati totalno ustanovo. V tem stroju dekonstrukcije se mešajo različne vloge, stroke, rešitve, je izrazito notranje polemičen, a vendarle ima neko notranjo ekonomijo in idejo »proizvodnje učinkov«. Deinstitutionalizacija je tako konceptualno institucionalizirana – je sklop smernic, zgodovinskih sidrišč, je popis dosežkov in nazadovanj. V veliki meri je »teorija deinstitutionalizacije« dovršena, v praksi pa se še naprej brusi ob zidovih zavodov.

Ta članek je poskus deinstitutionaliziranja deinstitutionalizacije, se lotiti problema iz druge smeri, razstaviti sam teoretski stroj. Članek je polemičen do že obstoječih konceptov, ne pa toliko do same dejanskosti. Izmika se nuji, da bi

učinkovito nagovoril institucionalizacijo težav v duševnem zdravju, celo besede stanovalcev, taborečih in opažanja s tabora so uporabljena iz zanimanja in medsebojne povezanosti, ne iz pretenzije, da bi naredili program odpiranja. Članek se obrača iz prostora v čas in poskuša pokazati, da je institucionalizacija sicer prostorsko specifična, ampak realizirana v času – da sta čas in vsakdan uporabnikov tista, ki ju oblast poseduje in odteguje skupnosti bolj kot njihova telesa v fizični instituciji sami. Delo zagovarja, da je deinstitutionalizacija sicer lahko utemeljena kot premik uporabnikov iz zavoda v skupnost, ampak mora v svojem jedru vsebovati tudi prelom s časom, v katerem živijo uporabniki že leta in desetletja, ter s hierarhičnimi razmerji, v katera ostajajo vpeti s »strokovnjaki«.

KLJUČNE BESEDE: *čas, prostor, deinstitutionalizacija, socialnovarstveni zavod*

ABSTRACT

Flaker once wrote that deinstitutionalisation is a “machine” with the aim to dismantle the total institution. This machine of deconstruction combines different roles, expertise and solutions and is at the same time very polemical on the inside, while on the other hand it features a certain kind of inner economics and an idea of “producing effects”. Deinstitutionalisation as a concept is institutionalised, since it entails a set of guidelines, historically established positions, and a record of achievements and setbacks. The theory of deinstitutionalisation has largely been completed while in practice it is still trapped in the walls of institutions.

This article aims to deinstitutionalise deinstitutionalisation, approach the problem from a different angle, and dismantle the theoretic machine. The article polemicalises the existing concepts rather than the actual situation and evades the urge to address the institutionalisation of mental health problems. Even the words of the inhabitants, the camp participants, and the observations from the camp are used because of the genuine interest and interconnection and not under

pretension to create a programme of open regime. The article shifts from space to time, meaning that it tries to demonstrate that institutionalisation is, admittedly, space-specific, yet realised in time: namely, the time and everyday life of the users are governed by the authority and withheld from the community more than this goes for their bodies in the institution itself. Thus, the article advocates the opinion that deinstitutionalisation may well be seen as the transition of the users from an institution to a community, but that this transition should in its core include a shift from time in which they have been living for years and decades, and a shift from the hierarchical system which they form together with the “experts”.

KEY WORDS: *time, space, deinstitutionalisation, social care institute*

UVOD

Tabor, ki smo ga izvedli v enem od slovenskih socialnovarstvenih zavodov v letu 2016, je del niza poskusov, da bi »sebe in javnost spoznali s problemom izolacije duševnih bolnikov in duševno prizadetih, zaprtih v totalno ustanovo, s konkretno manifestacijo discipliniranja norosti, s problemom svobode in zapiranja« (Vito Flaker, 1991, str. 47). Naši nameni so bili podobni – očitno se nečesa lotevamo narobe. Od devetdesetih do danes teče že tretje desetletje »taborjenja, spoznavanja in razumevanja« zaprtih. V vseh teh letih je še bolj živa Flakerjeva (prav tam, str. 47) apologija tovrstnega kampiranja: »Potrebovali smo taborno izkušnjo, da smo doživeli bistveni del izkušnje nekoga, ki je tam interniran, tj. obup brezperspektivnosti«.

Mi smo izkušnjo *res* potrebovali, a historična nepremičnost deinstitutionalizacije se nujno vriva v našo refleksijo: Zakaj sploh prihajati v zavod in s taborjenjem pustiti bežno sled? Kakšne stopinje puščamo v zgodovini deinstitutionalizacije s svojimi reformno-delavniškimi poskusi? Kaj razen razširitve osebne perspektive

smo dosegli? Duh taborne svobode je z vsakim tednom dlje, zidovi ostajajo.

Ker (še) ne zmorem misliti celostno, je delo zapisano v drobcih. Moje misli so v veliki meri plod realnih okoliščin projekta – tabor smo imeli v neposredni bližini socialnovarstvenega zavoda in s tem je bila utišana vsakršna pertenzija, da bi institucijo odpirali dlje kot na njen lastni vrt. Kljub temu pa smo jaz in predvsem stanovalci ter udeleženci tabora začutili emantipatorne učinke taborjenja na dvorišču, nepovabljen duh avtonomije, ki je vztrajal kljub gospodovalnosti zidov in povelij, ki so prihajala iz zavoda. Institucija je parabola, avtonomija je zgodba. Moj namen je to, kar se nam je na taboru zgodilo (ali pa to, kar smo naredili?), razložiti, mogoče po nepotrebnem definirati, fetišizirati, vtakniti v teoretske okove. Nevralgična točka v razlagah totalnih institucij je skoraj vselej prostor. Jaz pa poskušam pomakniti fokus proti času, kajti če si zavod prilašča telesa uporabnikov, si še toliko bolj lasti njihov čas in življenja, uzurpira njihov vsakdan. Premik bom napravila ob nadgradnji Foucaultovega razumevanja odnosa med časom in prostorom ter Certeuja in njegovega koncepta heterotopij. Očitek, ki ga od bralca najlažje anticipiram, je neskladnost pisanja – mestoma se zdi, da besedilo nima rdeče niti teoretske povezanosti. Edino opravičilo, ki ga lahko izrečem, je, da je bila tudi izkušnja zavoda neskladna (z realnostjo in teorijo) ter da je fragmentiran razmislek edini, ki ustreza dejanskosti.

PROSTOR IN ČAS

Zakaj prostor? Avtorji, ki se ukvarjajo s tematiko, se običajno zavežejo kritiki **zavoda kot prostora**. »Natlačeni so v spalnicah kot na tovornjaku, naloženem z živino. Zgradba je mrzla, umazana, nagnusna, strašna,« zapiše Cuyllé o Hrastovcu (1991, str. 97).

Potem je tu »učbenik za deinstitucionalizacijo«, Flakerjevo *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov* (1998), ki že z naslovom napoveduje, da so ustanove tiste, ki morajo (morejo) norost odpreti. Ker bom svojo teorijo peljala po stranskem tiru razumevanja institucij, ustanov in zavodov, se sprva lotevam

terminološke distinkcije. Totalna institucija, ustanova, zavod so izrazi, katerih raba je često sinonimna in samoumevna, celo SSKJ iz leta 1985 enači pojma institucija in ustanova, v pojmu pa naj bi se prepletale tako »organizirane človekove dejavnosti kot kodificirane in normativne oblike odnosov med ljudmi« (Margole, 1999, str. 268). Zavod po drugi strani je fizični prostor, kjer domujejo tovrstni pojmi in vseeno lahko deluje kot »totalen« (Flaker, 1998).

Margole zapiše, da je »nujno razlikovanje med pojmom institucije in ustanove« (1999, str. 272), kar je za naše problemsko polje veljavna opazka. Sledila bom sledeči misli: anglosaška raba pojma »institutions« označuje kategorije, ki jih umeščamo v slovenski register »ustanov« (šola, tovarna, socialnovarstveni zavod) (prav tam). V tem polju bi Goffmanova analiza ustanov veljala za klasično referenco, vendar Goffman le-teh ne obravnava zgodovinsko, zato Giddens (1979) predlaga teoretsko dopolnilo z »institucionalno teorijo vsakdanjega življenja«. Slovenski izraz »institucija« pa bom uporabila, opirajoč se na naslednje avtorje: po Melvillu (1992, v Margole, 1999) institucija kot »opredelitev organiziranega družbenega vedenja«; po Eisenstadtovem (prav tam) konceptu institucije kot »institucionaliziranih vedenjskih vzorcev in regulaciji posameznikovega vedenja po kontinuiranih vzorcih«; z Giddensovim (prav tam) razmislekom »o institucijah kot praksah, ki so globoko zakoreninjene v času in prostoru«.

S tem terminološkim okvirjem deinstitutionalizacija prizvame širše polje kot po Flakerjevem razumevanju (1998, str. 157), ki zapiše: »Izraz deinstitutionalizacija navadno povezujemo z odpravo velikih represivnih ustanov. S tem izrazom opisujemo bodisi družbeni premik iz azila v skupnost in trend zmanjševanja hospitalizacij in časa, preživetega v bolnišnici, bodisi družbeno gibanje, ki je k temu aktivno prispevalo.« V temelju mojega razumevanja deinstitutionalizacija ne bo izhod iz ustanov ter premik v skupnostno življenje, temveč osvoboditev iz odnosov, vedenjskih vzorcev, iz hierarhij družbenega življenja, ki je organizirano pod eno – institucionalno oblastjo.

Zakaj čas? Zdi se, da je diskurz nasedel na vrsto dihotomij: zavod – skupnost, zaprtost – odprtost, norost – normalnost. V tem je bitka za raz-ustanavljanje (če uvedem to skovanko), drugačna

kot boj za deinstitucionalizacijo. Prostor običajno dominira v problemskem polju, našemu taboru pa je prav prostorska »podrejenost« ustanovi odvzela tovrstno subverzivnost. Teorijo bom približala naši praksi, s tem pa času prej kot prostoru, zdi se, da vsaj deloma upravičeno.

Foucaultovo delo vzpostavi pomembno razumevanje odnosa med prostorom in časom. »Prostor, ki se danes kaže na obzorju naših skrbi, naše teorije, naših sistemov, ni neka inovacija, prostor sam ima v zahodnem izkustvu neko zgodovino in ni mogoče prezreti te usodne prepletenosti prostora s časom.« (Foucault, 1997, str. 330)

»Kategorije časa pa so nagnjene k temu, da privabijo fenomenološko spraševanje, za katero je podporni vzorec še vedno vzorec zavesti; kategorije prostora pa nas prisilijo, da upoštevamo strukturne ovire, ki jih diskurzu naloži nediskurzivno,« avtor pove v intervjuju za revijo Herodote (Foucault, 2007). Njegova teza je, da tok zavesti in s tem diskurzivne prakse v kategoriji prostora naletijo na posamezne strukturne omejitve, ki nastopajo kot nujen element fenomenološkega razmisleka. Kategorije časa po drugi strani pa vodijo v poljubno razlago stvarnosti, ki se umeri po naključnem toku zavesti, po lastni notranji dinamiki subjekta, avtorja. Teorija deinstitucionalizacije se po Foucaultovem priporočilu (prav tam) nalaga na strukturne, realne omejitve, ki jih nalaga institucija s svojo prostorsko eksistenco, sama pa bom branila, da je v razumevanju totalnih institucij **diskurzivno ali izpovedano** tisto poglobitno, kar določa naravo institucij. Totalnost namreč preči prostor in se udomači prav v zavesti, v notranjem svetu uporabnikov. Kategorija časa lahko v analize in teoretsko obrambo odpiranja totalnih institucij pripelje posamezne tokove zavesti, partikularne notranje zgodbe uporabnikov z lastnimi časovnostmi. Fenomenološko spraševanje se s kategorijo časa premakne od strukturnega k notranjezavestnemu fokusu, kar pomeni, da mejniki analize niso realno-strukturni, temveč so mejniki tam, kjer srečajo meje uporabniškega diskurza ali izpovedi. Foucault tudi sam nadaljuje takole: »Metaforiziranje transformacij diskurza v slovarju časa nujno vodi k uporabi vzorca posamezne zavesti z njeno notranjo časovnostjo.« (prav tam)

Prostor torej uvaža objektivnost, ločenost zavesti od realnih strukturnih položajev, medtem ko se čas v diskurzu nujno meša s prostim tokom zavesti. V tem mu seveda dajem prav, vendar bom poskušala pokazati, da prav tok zavesti v obravnavi psihiatričnih, socialnovarstvenih zavodov in vseh institucij, ki so v neki meri namenjene discipliniranju »tokov notranje zavesti«, pride prav kot tisti, s katerem lahko reflektiramo diskurz, ven iz njega pa šele nediskurzivno in strukturno. S tem poskušam namigniti, da je notranji tok zavesti tisti, ki je zaprt toliko, kot je zaprt prostor bivanja uporabnikov, in da je, zanimivo, določena linija, ki jo lahko vlečemo med zgodovinsko vlogo totalnosti in zavesti.

O tem pozneje. Najprej je treba uvesti Foucaultov pojem heterotopij in najti med teoretiki tudi tiste, ki bi z nami vred zagovarjali čas in ne prostor kot uporaben razlagalni teren za totalne institucije. Heterotopije, pravi Foucault (1967, v Babič, 2009), so najpogosteje vezane na razreze časa, se pravi, da se odpirajo proti temu, kar bi lahko po čisti simetriji imenovali heterohronije. »Heterotopija začne delovati, kadar se ljudje znajdejo v neke vrste absolutnem prelomu s svojim tradicionalnim časom.« Heterotopije predpostavljajo sistem odpiranja in zapiranja, ki jih obenem izolira in dela neprepustne, v heterotopičnem položaju se moramo podvreči obredom, v čemer lahko prepoznamo socialnovarstvene zavode.

Nekaj zmede je v tem, ali je heterotopija le posledica heterohronije, torej prostor, ki mu je bil čas vzet, ali pa mu je naložena multituda časov (npr. akumulacija neskončnosti, kot sta pokopališče in muzej, ali akumulacija začasnosti, kot je počitniško naselje).

Če Foucault odnosa med obojim ne izčisti, se lahko Certeaujevo delo (2009) razume kot razvitje Foucaultovega pojma heterotopije. »Če Foucault še ne more jasno izreči, da heterotopija ne more biti več prostor, ampak je topos v pojmu heterotopije le še metaforičen, pa Certeaujeva misel stori ta korak, da zajame idejo o nemožnosti drugih prostorov, pri čemer nemožno nadomesti z možnostjo imanentne drugosti prostora, in to drugo prostora je pri Certeauju čas.« (Babič, 2009)

Ne več drugi prostor, ki je bil pri Foucaultu heterotopija, ki je tudi totalna institucija, temveč drugo prostora, čas, v katerem je totalnost ujeta. Če je Foucault še mislil lokalizirane kraje, Certeau

misli ne-kraje. Pri tem izhaja predvsem iz pomena, ki ga Foucault (2007) podeljuje heterotopijam deviantnosti, kjer se nameščajo posamezniki, katerih vedenje je deviantno v odnosu do povprečja ali zahtevane norme. »To so psihiatrični klinike, to so, se razume, zapori,« pravi Foucault (prav tam, str. 124). Če jih on še razume kot dejanske kraje, kraje, kjer je panoptikum najbolj živ, kjer je arhitekturno in geografsko omogočen, Certeau (2007) uvede razliko med prostorom in krajem. Heterotopija ima moč, da na enem samem realnem kraju postavi vstric več prostorov, več položajev, ki so sami po sebi nekompatibilni. V tem se heterotopija poveže s heterohronijo, prostor s časom. Že Foucault (2007) opazi, da je disciplina zmožna zapuščati svoje arhitekturno okolje, da se lahko disciplinski mehanizmi »deinstitucionalizirajo«, da krožijo v prostem stanju. To je torej panoptikon, ki izgubi svojo prostorsko materializacijo, ki ni lokalizabilen. In to, ta razpršeni odnos do drugega, načini discipliniranja nas vodijo od drugih prostorov (npr. zavodov) k pojmu – drugo prostora (čas totalnega).

»Prostor,« pravi Certeau (v Babič, 2007, str. 133), »je praktičen kraj.« Prostor je v odnosu do kraja to, kar postane beseda, ko je izgovorjena. Prostor je torej kot določen red, kot relacije položajev, ki so v realnosti še zmeraj lokalizabilne na določene kraje. Kraj pa mora, če hoče vzpostaviti videz homogenosti, če se torej želi vzpostaviti kot totalen, izključevati neskladnosti. Totalna institucija, heteorotopija, ki pa je paradoksalno obenem poskus homogene lokalizacije, vzpostavlja notranji red, ki je časoven – obenem so totalne institucije heterohrone in združujejo več časov, naloženih drugega na drugem, hkrati pa so po notranjem dogajanju strogo rigidne in ponavljajoče. Kot opaža Flaker (1998, str. 121), »... že od samostana naprej je eden izmed glavnih dejavnikov nadzora dejavnosti časovni razpored. Urnik je eden izmed poglavitnih vzvodov urejanja življenja v totalni ustanovi /.../. Urnik zajema dejavnost in prostorske premike, s tem dopolnjuje prostorsko razdelitev.«

Podobno Zaviršek (1994) v pisanju izrazi, da »skupaj s prostorom organizira institucija tudi kulturo časa.« Vstop v psihiatrično institucijo je vstop v novo kulturo časa. Frankenberg (1992, v Zaviršek, 1994) zapiše, da se ob tem individualni čas spremeni v institucionalni čas, ki je čas čakanj, pacienti so razpoložljiva skupina ljudi,

ki obstoji tako, da čaka, v Zerubavlovem (1979, v Zaviršek, 1994) delu pa je mogoče najti dikcijo, da je čas obenem eden glavnih parametrov socialnega reda. Ciklični čas institucije, ki poteka vzporedno z rutiniziranim delavnikom skrbstvenih delavcev, tudi identitete pacientov reciklira v časovne enote. To Zerubavel (prav tam) opredeli kot »čas pacienta«. Medicinska sestra stanovalcu na vprašanje »Kdaj bom na vrsti?« odgovarja: »Še trije so pred vami.« Čas čakanja je torej dolg »tri paciente«.

Urniki, čas je torej v dopolnilo disciplinskim učinkom prostora. Certeau (2007) razume čas kot tisto drugo v prostoru, kar vodi podaljške tudi onkraj arhitekturnih in geografskih zamejitev. Torej totalizira prej čas razporeda, čas dogodkov v zavodu kot zavod, kraj sam. Totalnost vztraja tudi ob odhodu, saj je v ustroju panoptikona – odnosa med osebjem in stanovalci, v urniku, vsakdanjih (ne)dejavnostih, pasivnosti. Povzame ga na primer taborni primer, ko delavka ni hotela posvetiti časa enemu izmed stanovalcev z argumentacijo: »*Js sm iz C oddelka, vi ste iz B oddelka, zdej se z vami ne rabim pogovarjat, z vami se ne bom pogovarjala*« (interno gradivo, 2016). Delavki je prostor v totalni instituciji oddeljen, zaradi česar je skupni čas delavke in pacienta vedno kontaminiran z oddelčnimi pravili, tudi če fizično zapustita prostor znotraj oddelka.

Tabor je bil prostorsko povsem »kontaminiran«, časovna kontaminacija pa neznatna – dogodki, odnosi, vsakodnevna opravila so bili od zavoda precej neodvisni. V zavodskem bistvu, če poenostavim, je že mogoča pluralnost časa: v zavodu se lahko naenkrat odvija več nekompatibilnih dogodkov. Če je bila zahteva po natančnem urniku izražena s strani vodstva zavoda, je z vsakim tabornim dnevom urnik ostajal neupoštevani in neopažen. Teren časa je bil v našem primeru tisti, na katerem se je odvila bitka za vsakdanjost. Totalnosti je inherentno to, da je lahko razbita na lastnem kraju. V eni izmed refleksij je bilo zapisano: »*Kraj, kjer smo locirali naš tabor, je bil vse prej kot neodvisen, je bil pa naš! Kot takega sem ga doživljala. Kljub občasnim obiskom zavoda z namenom bezanja ljudi ven sem prostor dojemala ločen od institucije in povsem naš, drugačen. Kjer veljajo prizadevanja nas vseh in taka tudi beseda. Všeč mi je bilo, da so tudi nekateri stanovalci, ki so živeli z nami, doživljali zavod bolj operativno, medtem ko prebivajo in hengajo zunaj. Seveda smo*

se vsi zavedali, da je to začasna oblika sobivanja.» (snovalec tabora, interno gradivo, 2016)

Odredbe o tabletah in obrokih so prihajale iz dneva v dan, vendar se je urnik fleksibiliziral in nekako razširil – tudi prhanje in prehranjevanje sta se lahko podrejela novi spontani vsakdanjosti, ki je bila vnesena na zavodsko dvorišče. V refleksijah tabora je bilo več omemb tega časovnega umika, prevratništva do časa v zavodu. *»Ful mi je bilo fajn čez dan, ko smo kuhali, pa je kar vsak malo kuhal, zdej za večerjo se mi zdi. Vsak malo po svoje, vsak neki prispeva.«* (snovalka tabora, prav tam) ali *»Fajn mi je bilo, da sva šle z Jano (stanovalko) skupaj na WC ponoči, nisem rabla it sama lulat.«* (stanovalka, prav tam)

Heterotopije kot drugo prostora – kot čas je po Babič (2009) zmožnost taktik vsakdanjega življenja. In prav v tem, v ne-kraju, v abstrahiranem dvorišču, torej času, ki se na dvorišču odvija, je bilo v heterotopijo vneseno vsakodnevno. Avtorica (prav tam) zaključuje, da je usmerjenost v življenjski prostor pri delu v resnici radikalno vrivanje vsakdana (prakse, ki so svojske, ki si jih ljudje lastijo); na tem lahko gradimo avtonomijo in polnomočenje.

In heterotopijo, če jo razumemo ne le kot zamejeni prostor drugačnosti, na primer socialnovarstvenega zavoda, ampak tudi kot čas, ki se v tem zavodu odvija, je mogoče razumeti predvsem v tem: v vsakodnevem ritmu, obrokih, obredih, urnikih. Radikalna sprememba torej ni nujno umik iz kraja totalnosti, temveč umik iz časa totalnosti, vztrajajoč na istem kraju.

Kraj totalne ustanove, na katerega je bila vnesena vsakdanjost, spontan čas, ki *»lebdi v zraku«*, kar je lahko radikalnejša gesta od zapuščanja zidov, onkraj katerih lahko disciplinirajoči učinek v odnosu in telesih stanovincev deluje nemoteno. Tabor je mogoče zaznavati kot podporo vsakdanjosti, za katero se stanovanci v splošnem borijo. V refleksiji enega od taborečih je najti posrečeno artikulacijo: *»Tako je spet nastala neka obrnjena situacija, kjer smo (za zunanji svet nevsakdanji) vsakdan zavoda presekali z (za zavod nevsakdanjim) vsakdanom zunanjega sveta, hehe, kako smešna poved.«* (snovalec tabora, interno gradivo, 2016)

Stanovalka pa je izrazila presenečenje nad drugačnim potekom dni v zavodu: *»Zjutri sm bla presenečena tut js, da so me pustil spat,*

tko da sm šele ob devetih tut zdravila, kr po navad zbuja in za na zajtrk.« (stanovalka, prav tam)

KARNEVAL IN RADIKALNI VSAKDAN

V nadaljevanju prejšnjega poglavja, v katerem sem razglabljala, kakšno spremembo za heterotopne pozicije pomeni vnos »radikalne vsakdanjosti« (radikalne v tem, da zadeva bistveni ustroj vsakdanjega življenja – skupno spanje, hranjenje, kuhanje, pomivanje, po drugi strani radikalne/skrajne zato, ker je v zaprti ustanovi tovrstna vsakdanjost subjektu odvzeta), bom sedaj razdelala še nevsakdanje, »karnevalske dogodke«. V tem naj bo pojasnjeno, da karnevala v temelju ne razumem kot kvalitativno različnega od vsakdanjosti, temveč kot skrajno manifestacija istega – spontanost dogajanja, naključnost interakcij itd. V interpretacijski sklop dogodkov karnevalskega in praznovalnega značaja vključujem koncert Marka Breclja, tombolo, piknik, gledališko in cirkuško predstavo.

Kot ugotavlja Piškur (2006), umetniški, karnevalski sistem ustvarja odprtost, ki je vzajemna zunanemu neoznačenemu prostoru (prostoru vsakdanjika, ki je kolaborativen, dialoški, antagonističen, konflikten), in ker je odprtost nujen korelat lastnim operacijam tega sistema. Vredna izkušnja je bila na primer tombola, ko smo se taboreči, stanovalci in osebje pomešali v boju za nagrade. V refleksiji je bilo zapisano: *»Ampak na začetku sem mislna, da bo ful porazen piknik, in ko so zaposleni sedel vsi za eno klopco tam ... In mi je blo tko ... dejto no, pejte zraven. Pol mi je blo ful ušeč, da je pršu cirkus sem in da je bla tle predstava ... ker drgač nben ne bi pršu. In mislim, da je to vse skupaj mal razvedrilo in srečelov je biu višek dneva.« (snovalka tabora, interno gradivo, 2016)*

Druga lastnost karnevalskega pa je, da po Massumijevem razumevanju Guattarija (1992) dogajanje ni kritika sistema, ampak prevpraševanje njegovih predpostavk. Prihod in koncert Marka Breclja je deloval kot interno odpiranje neoznačenega prostora. V refleksiji (snovalka tabora, interno gradivo, 2017) je bilo izrečeno, da so bili »učinki dogodka onkraj dogodka« – pred zavodom je bil postavljen oder, pripeljana je bila publika, stanovalci pa so

pripovedovali, peli in recitali pesmi. Oder, ki so ga zares izkoristili samo stanovalci, in nekakšen spektakel, ki je osrediščil prizadevanja po odpiranju: več ljudi je prišlo na dvorišče, se izpostavilo. Obenem pa koncert ni bil kritika zavoda, ampak subtilnejše prevpraševanje, ki je osvetlilo same temelje institucionalnega. Dogodek je moral biti zaprt za javnost, a vendar je odpiral polemizacijo zaprtosti – ali je interen zavoljo varnosti stanovalcev ali zato, ker zavodsko dogajanje po inerciji izključuje skupnost oziroma je za vodstvo tako lagodneje?

»Karneval,« zapiše Piškur (prav tam), »je ena od taktik angažiranega delovanja, ki lahko spremenijo vnaprej pogojena pričakovanja in vzpostavljeni red.« V refleksiji je bil predstavljen spomin iz tabora: *»Ena od sester je tik pred predstavo prišla po Damirja, da se mora iti skopat, pa jo je druga sestra prepričala, naj ga pusti vsaj toliko, da si bo ogledal predstavo.«* (interno gradivo, 2016)

Nadalje karnevalskost »ustvarja počasne in vztrajne premike in tako spodjeda večje sisteme, hegemonijo mišljenja.« Marko Breclj je tako ob nastopu posrečeno nagovoril pričujoči odnos: *»Hvala vodstvu za to, da je omogočilo, česar ni onemogočilo.«* (interno gradivo, 2016)

Deleuze in Guattari (v Piškur, 2006) opažata, da gre pri umetniški aktivnosti za spremembo zunanjega v teritorij v prostoru, kjer se nasprotnika deteritorializira s fragmentiranjem njegovega teritorija od znotraj. Eden od udeležencev je zapisal: *»Pomembno se mi zdi tudi to, da je tabor v krožno življenje zavoda vnesel neko spremembo. V tem smislu je bil tabor serija dogodkov. Ljudje so prišli ven z namenom obiskati tabor, predstavo, koncert, videti, kaj se dogaja, ne pa samo na kavo in čik. V zvezi s temi dogodki bi rad začel furati mesečne predstave/koncerte, karkoli.«* (snovalec tabora, interno gradivo, 2017)

Karnevalski prostor tako ne obstane kot kritika obstoječega sistema, temveč ustvarja počasne vztrajne premike in tako spodjeda večje sisteme, tudi hegemonije mišljenja. »To pa je mogoče tako,« poudarja Piškur (2006, str. 31), »da poleg zavračanja oblasti, sistema in ureditve ustvarja delovanja.«

ANAHRONIZEM

Če je totalni zavod prostorsko ločen od prevladujoče družbe, hkrati pa heterohronija, v kateri bivajo vzporedne časovnosti, je mogoče v tem prostoru, »ne-kraju« izpeljati več »položajev« obenem. Kot od eno možnost sem predstavila taborjenje, ki je v prostor vneslo nek vzporedni dogodkovni čas. Vendar pa je v tej časovni mnogoterosti zavodov še druga komponenta: v instituciji se ne odvija več dogodkovnih časov, temveč tudi več zgodovinskih časov obenem. V tem poglavju pa bom poskušala razumeti, kako je totalna institucija hkrati linearna in ciklična v vsakdanu, v premici zgodovinskega časa pa je sodobna in zgodovinska.

Totalne ustanove izhajajo iz srednjega veka, ko so obvladovale večji del bivalnega prostora. Špital, samostan, gobavišče in dvor, Flaker (1998) jih poimenuje prototalne ustanove, so se po srednjem veku in odpiranju družbe zgostile v eno samo obliko totalne ustanove, pri čemer avtor poudarja, da se ohranja večni obrazec, po katerem kolektivno življenje biva v zaprtem prostoru pod skrbniško oblastjo. V tem smislu je totalna ustanova v bistvu anahronizem, nemara celo atavizem, otoček ali ostanek fevdalne oblasti v kapitalistični družbi (prav tam). Totalna ustanova je mimozgodovinski pojav, časovnico preči v dveh parametrih. Ne ustreza sodobnemu času po družbeni ureditvi in obenem čas v zavodu ne ustreza vsakodnevnemu minevanju časa. Če je ostanek fevdalne oblasti, se to odraža v skrbstvenem osebju, zaprtosti itd. Po drugi strani pa je otoček drugačnega poteka časa; avtorji namreč dokazujejo, da je čas v ustanovah cikličen, v nasprotju s sodobnim doživljanjem časa, ki naj bi bil linearen.

To dvojno časovno neustreznost totalnih zavodov bom poskušala nadalje razčleniti. Čas v ustanovi je cikličen, saj se pojavlja iz dneva v dan, iz leta v leto, obedi so vsak dan ob isti uri, prav tako vizite, menjave osebja, božič se anually praznuje v začetku decembra, ko delavci še ne odidejo na dopust.

Vendar pa ta čas, poudarja Flaker, ni naraven, kot je naravna cikličnost podeželskega življenja (prav tam). Totalni zavodi »umetno« poustvarjajo cikličnost nekega zgodovinskega obdobja.

Kmet srednjega veka se je moral podrežati kataklizmam, njegov čas je pripadal bogu in nerazumnim božjim potezam. Le Goff (2002) utemeljuje, da je do spremembe v percepciji časa prišlo v osrčju srednjega veka, ko je čas trgovca nastopil proti času cerkve – trgovec je svoj čas, ki ga je uporabil za prenos blaga, poskušal prodati, Cerkev pa ga je obtožila oduševstva, saj je prodajal tisto, kar pripada le bogu. Trgovec je torej čas laiciziral. To je, pojasnjujejo zgodovinarji, eden najpomembnejših prelomov v mentalni zgodovini, sprememba časa v laično posedovanega pa je utemeljila ideologijo sodobnega sveta. »Rez s časom«, reče Le Goff (prav tam, str. 58), »veliki rez 12. stoletja, ki je zaznamoval razvoj evropskih družb.«

S tem pa se skorajda vračam v prvo poglavje, k nikdar končani (in začetni) dialektiki med časom in prostorom. »Povezava med občutkom za čas in občutkom za prostor je bolj revolucionarna novost, ki pa je zelo pomembna.« (prav tam, str. 61) Trgovec svoj čas namreč prodaja, ker blago prenaša iz enega prostora v drugega, plačan pa je v času prenosa.

Ko trgovec svoj čas osvobodi božjih okovov, ga lahko torej zamenja za plačilo. To je ena temeljnih premis, ki veljajo v družbi, ki pa – to moramo opaziti – ne veljajo znotraj totalnega zavoda. Resda obstajajo redke (nepravične) izmenjave dela in plačila, vendar so prevladujoča valuta v zavodu cigarete, vžigalniki, usluge. Stanovalec svojega časa ne more prodati, za razliko od zunanjega sveta čas ni vreden, ampak je edina stvar, s katero je mogoče neomejeno razpolagati. Je čas čakanja, ki se vleče ter ga je preveč, ne pa nekaj, kar bi lahko imelo pomembno menjalno vrednost. Obenem so stanovalci nekako ujeti v osebnem in zgodovinskem času pred prihodom v zavod, izključeni so iz običajnega doživljanja časa: trendi oblačil in frizur jih obidejo, ne poznajo političnega in družbenega dogajanja, časopisi v zavodskih skupnih prostorih so nemalokrat naključnih datumov in celo letnic izida, stanovalci povedo, da težko sledijo razpravam v bližnjem baru, saj ne poznajo aktualnih dogodkov, o katerih se vaščani pogovarjajo. Obenem so nemalokrat tudi v intimnem minevanju časa ujeti v dogajanje pred bivanjem v instituciji.

In če nadaljujem s prejšnjo, srednjeveško linijo, po Pouletu (1949, v Le Goff, 2002, str. 58): »Za kristjana srednjega veka je občutiti pomenilo občutiti, da je. Občutiti, da je, pa ni pomenilo občutiti,

da se spreminja, da samega sebe nasledi.« Čas je kristjana vedno vračal k bogu, k prvemu vzroku, ne pa k napredku, ni se odmikal od svojega izvora, ampak se je k njemu vračal. Cikličnost je bila torej v večnem vračanju k istemu (ustvarjeni, ne spreminjajoči), v čemer pa laični čas posrednjeveškega človeka stremi k napredku, ki je linearen, odhaja od svojega izvora in se k njemu ne vrača.

Za človeka razsvetljenstva pa čas pomeni - samega sebe naslediti ali kot Le Goff (prav tam, str. 68) razbira Abelardovo (prav tam) miselno dediščino: »Abelard je v izdelani obliki premestil središče pokore z zunanje sankcije proti notranjemu kesanju in za človeka prek analize namenov odprl polje moderne psihologije.«

Čas torej, kolikor je totalen, dvojno obstane v srednjem veku. Institucija sama je ostanek tega časa, obenem pa sta ciklični čas obredov, ritualov in nenehno vračanje istega ostanek srednjega veka. Čas, ki ga ni mogoče unovčiti in prodati, uporabiti ob vrednem delu, obenem pa čas čakanja in stalnosti ni več voden od boga, temveč od institucije – panoptikona samega.

Potem ko je Le Goff (prav tam) obelodanil, da tudi moderna psihologija izhaja iz srednjeveškega preloma s časom, bom poskušala razumeti, kaj to pomeni za terapijo in mogoč napredek zavodskih prebivalcev. Avtor (prav tam) trdi, da ciklični čas dopušča le pokoro, linearni čas pa analizo samega sebe, saj se sebstvo v času spreminja in napreduje – zavest torej ob svojih absolutnih vrednostih ne trči ob greh in kes, ampak je soočena z (z)možnostjo samo sebe naslediti, poustvariti, spremeniti. Nasledstvo samega sebe pa se v cikličnem času totalnih ustanov kaže kot nedosegljivi paradoks. Ugotovitev me pušča z vprašanji: Sta v zavodu mogoča terapija in psihološki napredek? Ali cikličnost obstoja psihološko dogajanje zvede na krožnost in onemogoča napredovanje?

Tako je svoje občutke ubesedila ena izmed stanovalk: »Nč ni, vse skupi je en drek. Ni prov nč novga. Čist nč. Dej nehi no, to je že stara pesmca. Bom js neki povedala. Je in je blo, ne ... kva je že dons? Blo je. Je blo. No, kaj to pomen? Je ne. Je blo, je blo. Tko. Blo je neki, kr tko, blo je ne. Pa ni blo nč posebnga, tko k je zmjri. Edin mogoče neki posebnga. Ne znam povedat. Nimam pojma.« (stanovalka, interno gradivo, 2016)

CIKLIČNA PSIHOLOGIJA

S temi vprašanji se bom naslonila na Burkhardta Mullerja in njegov članek »O odnosu med terapijo, pedagogiko in socialnim delom - ravnanje s časom kot profesionalna naloga.« (Muller, 2008, str. 125) Opira se na Rankovo delo in spoznanja o »aktivni tehniki« psihoanalizi (1926, 1929, 1931, v prav tam), v osnovi pa gre za zagovor nekaterih psihoanalitičnih idej o razvoju ega, uporabi terapevta in ločitveni travmi, ki sledi prekinitvi terapevtskega odnosa. Pokazala bom, da osnovne predpostavke, ki naj bi služile socialnemu delavcu in opolnomočenju, v zavodu ne morejo veljati. Rank (1931, v Muller, str. 130) vidi »časovno ustrezen zaključek obravnave kot ključno terapevtsko sredstvo«, obenem pa dodaja (1931, v prav tam, str. 130), da je terapija lahko konstruktivna samo, če se klient znajde v takšnem položaju, da lahko konstruktivno reagira na ločitveno travmo.

Omenjeni avtor zagovarja idejo uporabe časovne omejitve v smislu operacionalizacije principa realnosti, in sicer v smislu sistematičnega konfrontiranja terapevtskega procesa z njegovim lastnim koncem. To naj bi klientu pomagalo okrepiti njegovo sposobnost konstruktivne uporabe preostalega terapevtskega časa.

»To pa je uresničljivo samo, če je klientu vse od začetka obravnave prepuščena in dovoljena vloga aktivnega ustvarjalnega ega/jaza. Tako ob koncu terapije ne more reagirati drugače kot prav« (1931, v prav tam, str. 133). V psihoanalizi je temeljno terapevtsko orodje »prostolebdeča pozornost«. Čas, ki je uporabniku namenjen, je izpraznjen terapevtovih vsebin, predpostavljajna, torej resnično uporabniški – avtonomen. Temu Taft (prav tam, str. 138) reče »čas za klienta, ki ga ima klient pravico uporabiti po svojih lastnih merilih.« Terapevt je uporabljen za ego razvoj klienta.

Mogoče ni potrebno nadaljnje razpredanje, da v doživljenjski institucionalni situaciji časovna omejenost ni mogoča. Uporabniška situacija ne predvideva ločitvene travme, ampak prej sartrovsko travmo večnega ostajanja, beckettovsko večnega čakanja. Prav tako v zavodskem času ni »časa uporabniške avtonomije«, v katerem bi bili stanovalci resnični uporabniki storitev, v nobenem fragmentu institucionalne realnosti ne diktirajo svoje prisotnosti, odhoda, ne

obvladujejo svojega časa. Delavci, psihiatri in medicinsko osebje jim niso v uporabo, predvsem pa se ne predvideva, da bi bili uporabljeni za razvoj ega, temveč za ravnoteženje *statusa quo*. Moderna psihologija torej, kot smo predpostavili, v ritualiziranem zavodskem okolju ne najde prostora.

Zerubavel (1979, v Zaviršek, 1994) na primer opaža, da je bolnica organizirana temporalno. Posebno pozornost nameni rotacijskemu sistemu osebja, ki razkrije konfliktnost med časom osebja in časom pacientov – med zasebnim časom delavcev, ki odhajajo iz rotacijskega sistema v (linearni) vsakdan, in cikličnim časom stanovalcem, ki jim rotacije diktirajo bivanje.

Da bi bilo moralno in etično vprašanje tega odhajanja razrešeno, institucije uporabljajo način nepretrganega pokritja – ohranjajo ciklično socialno strukturo in vpeljejo depersonalizacijo, Institucionalizirajo osebno zamenljivost. (Zaviršek, 1994). Zerubavel (1979, v Zaviršek, str. 104) uvede pojem »rutinizirane karizme«. Da se upraviči ciklično »izginjanje zaposlenih«, je osebje pomembno le še toliko kot njihove vloge, njihov pomen za uporabnike pa ni več oseben, temveč institucionalen. Udeleženec tabora je pripovedoval o incidentu » ... je prosil, če bo lahko dobil uspavalno tableto, je sestra rekla, da jo dobi, če pride takoj gor, čez pol ure pa ne bo šlo.« (interno gradivo, 2016) in poudaril, da se mu ne zdi problematična ta specifična sestra, temveč vloga, ki ji je oddeljena. V odnosu do prebivalcev zavzamejo neko vlogo, prav tako pa imajo stanovalci v transferju vlogo, ki se ciklično obnavlja – vlogo pacienta, ki zavoljo totalnosti in nepretnosti »mine šele s smrtjo«.

Ena izmed stanovalk je na svojo omarico hotela prilepiti slike, a ji je bilo to preprečeno. Povedala nam je, da »ne smem uničiti pohištva, ker bo enkrat od nekoga drugega.« (prav tam) Za stanovalko, ki v zavodu biva že dobro desetletje in ji preostaja samo še institucionalna realnost, je »nekdo drug« v resnici njen posmrtni naslednik. Njena individualnost v tem ni pomembna, slike na omarici so le neprijeten opomnik, da se neustrezno staplja s svojo uporabniško vlogo in pušča sledi. Učinek njenega obstoja se v nalepkah prenaša v naslednjega stanovalca, ki ima pravico do stanovalske vloge, očiščene predhodnikov.

Tukaj je priložnost, da se vrnem k Foucaultu (2007) in notranjemu toku zavesti, ki ga sam ni videl kot priročnega, saj zamegli s svojo diskurzivnostjo. Pa vendar, kot smo razložili, je institucionalna heterohronija dvojna – v zgodovinskem času in v času vsakdanjega življenja. Stanovalci totalne institucije postanejo le vloga, ki jo ciklično obnavljajo, tok njihovih življenj in notranjih zavest pa je tisti, ki ga totalnost uzurpira. Panoptikon tega institucionalnega prostora ne mineva, ko stanovalci fizično zapustijo kraj zaprtosti, temveč vztraja v zavesti. Vsakodnevne interakcije z osebjem to ne-linearnost notranjega zavestnega časa obnavljajo in utrjujejo, ne predvidevajo pa izboljšanja, napredka, razrešitve psiholoških stisk. Zdi se, da so priložnost za napredek stanovalci »zapravili v prejšnjih pred-fazah institucionalnega bivanja«, totalnost, ki jih zajame v zavodu, je nepovratna, linearnost življenja ni več predvidena. Vloga, ki jim je namenjena, se obnavlja iz dneva v dan, po smrti pa se reciklira v novem stanovalcu.

V tem je notranja zavest stanovalcev tista, ki je najbolj nepravilno totalizirana. In prav zavest mora biti polje deinstitutionalizacije. Tabor, ki je fizično postal del zavodskega prostora, a je obenem uvedel in vztrajal pri »netotaliziranem« vsakdanu, je prinesel pomembne uvide. Totalnost, ki je v zavesti stanovalcev, se pogosto živi še naprej v stanovanjskih skupinah, odnosi med delavci in uporabniki pa v hierarhiji vztrajajo tudi onkraj zidov.

Ena izmed stanovalk je eksplicitno izjavila, da »*zavod je kot zapor, tabor pa ji predstavlja nepojmljivo svobodo*« (stanovalka, interno gradivo, 2016), pri tem da je tabor potekal na zavodskem območju. Ko tabor, ki je niz dogodkov, mine, je dvorišče zopet totalna ustanova in postane del »zapora«. Po drugi strani je eden izmed stanovalcev v pogovoru rekel: »*Nočem v stanovanjsko skupino, ker nadzorujejo, kaj delam*« (izjava se nanaša na svobodo v zavodski lopi, kjer lahko prosto dela z vrtalnim strojem, česar mu v novejši in sodobneje opremljeni stanovanjski skupini ne bi pustili) (stanovalec, prav tam).

Odpiranje zavodov ne pomeni ničesar, dokler vztrajajo odnosi in dokler je notranja zavest uporabnikov podrejena vsakdanu, ki jim ga je diktiral zavodski ritem. Odpiranje zavodov ni enako odpiranju polemike o totalnosti. Ena izmed udeleženk je »*tabor uzrla*

kot 'stalnico' – nekakšno 'prijazno', a divjo sosedo, ki bi ustanove spremljala vse do zaprtja (oz. končne oblike transformacije). Ne nujno v obliki tabora, a nekakšne karavane ali 'odprtega laboratorija'. Most med prej in potem oz. sedaj in potem ali celo med tem, kar je, in tem, kar bi lahko bilo. Prav zaradi odpiranja tem in preizkušanja drugačnih konstelacij v strukturi delovanja, odnosov ...» (interno gradivo, 2016)

Šele med odpiranjem tem v vsakdanjem preživljanju se pojavijo obzorja deinstitucionalizacije. Nacionalna strategija, ki se bere kot seznam ukrepov, je prepogosto odsev strokovnega narcisizma in čudna apologija za desetletja, ko se ni na tem področju storilo dovolj. Flaker (1998, str. 251) poudarja, da »mora biti stroj deinstitucionalizacije polemično usmerjen do vseh dispozitivov, ki so nastali v azilu in ki ustvarjajo podrejenost varovancev« (prav tam). Da mora zanikati vlogo strokovnjaka in spremeniti njegovo vlogo v zagovorniško.

Temu pritrjujemo, obenem pa na taborni izkušnji utemeljimo idejo, da deinstitucionalizacija ni tako preprosta, kot je le zamenjava ali zmanjšanje prostora zaprtosti, in ni tako kompleksna ter nedosegljiva, kot si strokovna javnost misli v svojih traktatih, ko deinsitucionalizacijo skuša zvesti na golo dihotomijo: biti deinstitucionaliziran ali pa ne. Zagovorništvo z dvorišča, tudi »odprti laboratorij« in mesečne predstave niso slab začetek, deinstitucionalizirati čas in ljudi pred zavodskim prostorom, odpreti polemiko, svoj strokovni etos pa podrediti procesu.

Zdi se, da smo deinstitucionalizirali en teden.

LITERATURA

- Babič, K. (2009). Heterotopije: drugi prostori ali drugo prostora? *Filozofski vestnik*, 30(3), str. 121–136.
- Certeau, M. (2007). Iznajdba vsakdanjosti I: Umetnost delovanja. Ljubljana: Studia Humanitatis
- Cuylle, L. (1991). Le vprašanje časa? *Časopis za kritiko znanosti*, 19(138–139), str. 97–103,
- Flaker, V. (1991). Hrastovec v Ljubljani – Mladinski delovni tabor Hrastovec 1989. *Časopis za kritiko znanosti*, 19(138–139), str. 47–97.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba*/cf.
- Foucault, M. (1997). Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Edited by Neil Leach. NYC: Routledge, str. 330–336
- Foucault, M., Badiou, A. (2007). *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Foucault, M. in Derrida, J. (1990). *Dvom in norost*. Ljubljana: Založba Analecta.
- Giddens, A. (1979) *Central problems in Social Theory*. London: The Macmillan press Ltd.
- Le Goff, J. (2002). *Za drugačen srednji vek (čas, delo in kultura na Zahodu: 18 esejev)*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Margole, A. (1999). *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci: k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Massumi, B. (1992). *A User's Guide to Capitalsim and Schizophrenia, Deviations from Deleuze and Guattari*. MIT Press. Swerve Edition.
- Muller, B. (2008). O odnosu med terapijo, pedagogiko in socialnim delom – ravnanje s časom kot profesionalna naloga. *Socialna pedagogika* 12(2), str. 125–145.
- Piškur, B. (2006). Karneval in angažirano delovanje. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 34(223), str. 30–39.
- Snovalke in snovalci tabora. (2016) *Interno gradivo – posnetki in transkripcije večernih in po-tabornih refleksij, pogovorov na taboru, tabornih dnevniških zapiskov itd.*
- Zaviršek, D. (1994). Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo. *Socialno delo*, 33(3), str. 217–225.